NICOLAES WITSEN
Senator Amstelodamensis.
Ætatis XXXVI.
Anno salutis MDCLXXVII.

NICOLAAS WITSEN ALS MAECENAS.

VOORDRACHT

GEHOUDEN IN TEYLER'S STICHTING TE HAARLEM

DOOR

M. GRESHOFF.

Hij, die de naamgever en stichter is geweest van het aangenaam en geëerd emplooi van Maecenas, was een Romeinsch staatsman, in het jaar 8 v. C. overleden. Deze MAECENAS was de vertrouwde raadsman van Keizer AUGUSTUS en de vriend en beschermer van HORATIUS en VIRGILIUS, die beiden hem om zijne wijsheid hoog vereerden, en op wier onsterfelijke werken hij grooten invloed heeft uitgeoefend. Hij was rijk, had gezag, en maakte van rijkdom en gezag een voortreffelijk gebruik. »Weinig personen,« zoo lees ik in eene levensbeschrijving (opgenomen in de *Encyclopaedia Brittanica*), »hebben hun invloed van *grand seigneur* uitgeoefend met zoo verlichte edelmoedigheid, met zulk een blijvend gunstig gevolg voor de ontwikkeling der menschheid, en ook met zulk een oprechten eenvoud en hartelijke loyaliteit als MAECENAS.«

Ge ziet dus, dat het een groote eer is met dezen Romein vergeleken te worden, en dat men den titel Maecenas eigenlijk niet met geld alleen kan koopen. Indien bijv. een Amerikaansche dollar-koning, die vandaag met duizenden voor zijn university uitgeeft wat hij gisteren met millioenen door trustdwang en ander geweld der burgerij heeft afgeperst, door 't trompetgeschal der dagbladen tot een Maecenas up to date wordt geproclameerd, dan is daar een luchtje aan van Amerikaansche petroleum, van Amerikaansche reuzel, of van Amerikaansch gezouten vleesch, of van wat dan ook; maar een Maecenas

naar 't klassieke voorbeeld is hij bij lange niet. Wèl is dat geweest de uitnemende Nederlander, wiens leven ik ga schetsen en wiens naam U ongetwijfeld bekend is.

Burgemeester MR. NICOLAAS CORNELISZ. WITSEN (1641-1717) behoort tot de groote figuren uit de geschiedenis der stad Amsterdam, en waar met reden de keizerlijke stad aan 't IJ het hoofd en het hart van ons vaderland is genoemd, daar is dan WITSEN als veelbeteekenend bestuurder dier stad in een zeer belangrijk tijdvak, óók geworden tot een man van beteekenis voor de geschiedenis van het Nederlandsch gemeenebest.

In onzen tijd geldt hij als 't ware voor de personificatie van het goede regenten-type uit 't eind der 17de eeuw. Noemt men de beste namen uit dien tijd, dan wordt ook de zijne genoemd, niet alleen in ons land, doch ook daar buiten. Niemand minder dan de groote Fransche schrijver VOLTAIRE, beroemd om zijne scherpzinnigheid, berucht om zijne bijtende spotternij, maar in ieder geval een man, wiens oordeel zwaar gewogen heeft, omdat al zijne tijdgenooten gretig naar hem luisterden, beeldde reeds dat »WITSEN-type« uit, zóó als wij het ons thans nog voorstellen. Hij deed dat in zijn leven van Czaar PETER DEN GROOTE, en in de volgende treffende bewoordingen:

»Pierre le Grand s' instruisait dans la maison du Bourguemaître WITSEN, citoien recommandable à jamais par son patriotisme et par l'emploi de ses richesses, qu'il prodiquait en *Citoien du Monde*, envoiant à grands frais des hommes habiles chercher ce qu'il y avait de plus rare dans toutes les parties de l'univers, et frêtant des vaisseaux à ses dépens pour découvrir de nouvelles terres.«

In die enkele forsche trekken zien wij WITSEN geschetst als een *Maecenas* van groot vermogen, en hem wordt als een bijzondere lof toegekend de titel van *Wereldburger*. VOLTAIRE deed dat in overeenstemming met de opvatting der Grieksche wijsgeeren, die óók zich met trots er op beroemden »kosmopoliet« te zijn. Maar in onzen reislustigen en snelreizenden tijd, nu eene vooze soort van »kosmopolitisme« een bijzonder goedkoop artikel is geworden, heeft die betiteling als »kosmopoliet« veel van den ouden goeden klank verloren. Men voelt er nu iets kouds, iets onverschilligs in, en zij wordt gewoonlijk in minachtenden zin gebruikt. Er is misschien nu ook meer reden om SCHILLER'S anti-kosmopolitische vermaning voorop te stellen: ans Vaterland, ans teure, schliess dich an, das halte fest mit deinem ganzen Herzen. Hier sind die starken Wurzeln deiner Kraft.

Het streven goed *vaderlander* te zijn is wel de eerste eisch, maar

zich *wereldburger* te voelen tevens, blijft ook nu nog een hooger streven. Uitnemend wèl is dat dubbel verlangen, kosmopolitisme naast nationalisme, vereenigd in het type van NICOLAAS WITSEN, citoyen du monde — recommandable à jamais par son patriotisme. Er is in dien lof een schijnbare tegenspraak, die zijn waarde ongemeen verhoogt.

Het waren navorschingen aangaande den grooten Nederlandsch-Indischen natuuronderzoeker RUMPHIUS, die mij er toe brachten, iets meer kennis te willen opdoen van diens tijdgenoot WITSEN.

Die weetlust liet zich gemakkelijk bevredigen, n.l. allereerst door VAN DER AA's biographisch woordenboek op te slaan, en verder door lezing van WITSEN's uitvoerige levensbeschrijving, bewerkt door J. F. GEBHARD JR., en in het jaar 1882 door het Utrechtsch Genootschap als bekroonde verhandeling uitgegeven. [1] Zoover gevorderd, was mijne belangstelling voor het leven en werken van N. WITSEN nog sterk toegenomen, en gevoelde ik lust tot de bronnen der historie te gaan. Des heeren GEBHARD's boek berust n.l. voor een goed deel op de briefwisseling van WITSEN, die aanwezig is in de universiteits-bibliotheek te Amsterdam. Het is eene prachtige verzameling brieven, voornamelijk geschreven aan zijn vriend en geestverwant Prof. G. CUPERUS, Burgemeester van Deventer. In die brieven vindt men zeer veel wat tot de kennis van WITSEN, vooral in diens karakter als beschermer der wetenschap, dienstig is. Een natuuronderzoeker is helaas te zelden in de gelukkige omstandigheid op zijn gebied het genot eener archiefstudie te smaken, ofschoon toch juist hij in oude natuurhistorische bescheiden meer en anders weet te lezen dan een archivaris. Hier echter was er voor mij te Amsterdam gelegenheid den WITSEN-bundel te bestudeeren, en er tal van koloniale en natuurhistorische bijzonderheden uit te verzamelen, die, naar ik meen, niet algemeen bekend zijn. Gaarne deel ik daarvan een en ander mede, doch wil allereerst zijn leven verhalen.

1) Het leven van MR. NICOLAAS CORNELISZ. WITSEN (1641—1717). Door J. F. GEBHARD JR. I. Levensbeschrijving. II. Bijlagen met Geslachtslijst. Prijsverhandeling uitgegeven door het Provinciaal Utrechtsch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen. Met goud bekroond. Utrecht. J. W. LEEFLANG. 1881—2.

I

HET LEVEN VAN WITSEN.

Burgemeester WITSEN zelf heeft de taak voor zijn geschiedschrijver vergemakkelijkt. Aan den avond zijns levens, toen zijne ambtelijke beslommeringen minder werden, lustte het hem een terugblik te werpen op den afgelegden weg, en stelde hij zijne herinneringen te boek onder den titel: »kort verhaal van mijn levensloop tot den jaere 1711 en die van seventig mijns ouderdoms.«

Wij lezen daarin, dat de WITSEN's waren van een vermaard Amsterdamsch geslacht, dat toen al eeuwen lang voorkwam op de regeeringslijsten dier stad.

Zijn vader, CORNELIS JANSZ. WITSEN, geboren in 1606, was sedert 1636 schepen, en tusschen 1653 en '67 vier malen burgemeester van Amsterdam. Hij woonde op de Keizersgracht in het fraaie huis tegenover den toenmaligen schouwburg, dat hij in 1661 met groote kosten had laten bouwen. Hij was een bekende persoonlijkheid, ook om 't aandeel dat hij nam in de ontwikkeling van den Nederlandschen handel en de ondersteuning van ontdekkingsreizen. Zoo is J. NIEUHOF's beroemd werk Reize naar China, dat in 1665 verscheen, aan hem opgedragen [1], en kreeg een Nederlandsch fort aan de Ivoorkust, nu lang tot puin vervallen, naar hem den naam »Witsenburg« of »Fort Witsen« [2]. Wij allen kennen dien mijnheer WITSEN Sr. van aangezicht. Het is de stoere kapiteinsfiguur met den grooten St. Joris-beker in de hand, die gekonterfeit staat op den »Schuttersmaaltijd« van Bartholomeus van der Helst. Hij had vijf zonen, die allen zijn opgegroeid tot flinke dienaren van den Staat. Ik noem ze u: CORNELIS WITSEN, die in zijn jeugd naar 't Heilige Land reisde (ter vervulling van het Nederlandsche consulaat te Aleppo), en later een dapper kapitein was in dienst der Algemeene Staten; LAMBERT W., die in Frankrijk om zijn moed geadeld werd; JOHAN W., die

1) Van deze »Reize« bestaan ook Hoogduitsche, Fransche en Latijnsche vertalingen. Aan N. W. is later opgedragen de beschrijving der Brasiliaansche zee- en landtreis, in 1640—49 deels onder graaf JOHAN MAURITS van Nassau gedaan, doch eerst in 1682 beschreven.

2) Voorts noemde ABEL TASMAN naar hem de »Witsen-reede« op N. Guinea, en de »Witsen-eilanden« bij van Diemensland.

Naar N. W. doopte W. DE VLAMING het »Witsen-eiland« bij Nova Zembla.

geheimschrijver was der stad Amsterdam — evenals zijn broeder NICOLAAS een groot verzamelaar (hij bezat o.a. een fraai penningkabinet),— en ten slotte den zeer begaafden doch jong gestorven JONAS W., den jongste zoon, die in Zweedschen dienst ging. Onze WITSEN, NICOLAAS CORNELISZ, de derde van het vijftal, werd te Amsterdam geboren op 8 Mei 1641. Zijne jonkheid was de onbezorgde jeugd van een rijk patriciërs-kind. Toen NICOLAAS 15 jaar was, mocht hij reeds zijn vader vergezellen op eene reis naar Engeland, bij gelegenheid dat aan dezen als gedeputeerde ter admiraliteit eene gewichtige zending werd opgedragen naar CROMWELL. NICOLAAS was destijds nog leerling der Latijnsche school achter de Nieuwe Kerk te Amsterdam; later bezocht hij het Athenaeum Illustre zijner vaderstad, en vervolgens ook de vermaarde Leidsche Hoogeschool, alwaar hij op 8 Juli 1664 tot doctor der rechtsgeleerdheid bevorderd is op een proefschrift getiteld: de senatusconsulto Macedoniano. Reeds in de keuze van dat onderwerp bemerkt men dat hij door zijne omgeving, door zijns vaders voorbeeld, werd gebracht tot de »staatskunst«. Vermoedelijk echter waren in die jaren de studie van corpus juris en pandecten *niet* zijne lievelingsbezigheden, want..... de jongeling maakte gedichten, en zocht voorts verpoozing in d'edele kunst van etsen en graveeren, waarin hij reeds vroeg een ongewoon meesterschap bereikte. Voorts was hij in wis- en sterrenkunde zóó bedreven, dat hij reeds als student twee openbare redevoeringen hield over de zon en over de kometen; de laatste waarschijnlijk bij gelegenheid der komeet van April 1664. Dat deze veelzijdigheid van den jongen WITSEN niet was een ondeugdelijk geliefhebber, maar wel een groote natuurlijke begaafdheid, zelfs genialiteit, blijkt hieruit, dat óók zijn roem als kunstenaar den tijd heeft kunnen trotseeren. In een Duitsch handboek der kunstgeschiedenis: NAGEL'S *Künstlerlexicon* (1851) is zijn naam vereeuwigd door de volgende curieuze aanteekening:

»NICOLAAS WITSEN, Zeichner und Kupferstecher. Ist nach seinen Lebensverhältnissen unbekannt (!) Er blühte um 1659[1] in Amsterdam. Seine Radirungen sind sehr schön und selten.« Die opmerking moge wat de kunst-waardeering betreft juist zijn, zij is niet vervuld van geschiedkennis, en doet in dat opzicht zelfs eenigszins denken aan hetgeen in een bekend Duitsch werk over tuinbouw[2] te lezen is,

1) N. W. was toen 18 jaar oud.

2) RÜMPLER'S Ill. Gartenbau-Lexikon (1902), blz. 372: das Vondel-Park bei Amsterdam verdankt sein Dasein dem Gemeinsinne des Amsterdammer Bürgers van Vondel.

n.l. dat de beroemdheid van onzen JOOST VAN DEN VONDEL in verband staat met zijne stichting van het Vondelpark te Amsterdam!

Onmiddellijk na WITSEN's promotie kwam er in zijn leven een episode, die van groote beteekenis is geweest voor zijn verdere loopbaan. Hij mocht nl. als gezantschaps-secretaris vergezellen den heer J. BOREEL, door de Staten-Generaal afgevaardigd naar den Czaar te Moscou. Voor den jongen WITSEN was deze verre reis, en het verblijf in de czarenstad, niet alleen een prachtig vervolg zijner academische opvoeding, maar tevens een goede leerschool in de diplomatie van die dagen, en, in ruimeren zin, eene oefening in het »hooren, zien, en zwijgen«, dat, naar een oud rijmpje zegt, »doet verstand verkrijgen«. Bovendien was er nog iets, dat aan die Moscovische periode in WITSEN's leven bijzonder gewicht heeft gegeven. Zóó diepen indruk maakte op den jongen man het bonte Aziatisch-Europeesch gewoel in Rusland's oude hoofdstad, dat hij er voortaan het etsen grootendeels aan gaf, en de land- en volkenkunde van Rusland, bepaaldelijk van Russisch-Azië, zijn lievelingsstudie werd en bleef, zijn leven lang. In Moscou toch zijn toen reeds de grondslagen gelegd voor NICOLAAS WITSEN's groot boek over »Noord- en Oost-Tartarije«, dat eerst ten tijde zijner grijsheid is verschenen, en ook heeft hij toen reeds de allereerste schets ontworpen zijner beroemde »Kaart van Tartarije«, die eerst in 1687, dus ruim twintig jaren later, werd uitgegeven.

(Daar wij den naam »Tartarije« hier herhaaldelijk zullen hooren, mag het opgemerkt zijn dat Tartarije of Tatarije niet is een scherp begrensd geographisch begrip, maar eene aanduiding voor alle landen tezamen die in N. en W. Azië ten oosten van Rusland en ten westen van China liggen. Ook N. W. bedoelt het zoo, blijkens de nadere toelichting op het titelblad van zijn werk.)

Inderdaad heeft WITSEN zijne Russische reis wèl besteed, en hij heeft toen menige kennismaking voor het leven gedaan; zoo stamt uit dien tijd zijne vriendschap met den theoloog WINIUS, die hem later te Amsterdam bezocht, en met den patriarch NIKON (1605—1681), een beroemde Tolstoy-figuur dier dagen.

Dat N. W. in later tijd Rusland in liefde is blijven gedenken, blijkt ook wel daaruit, dat hij als burgemeester van Amsterdam de gelden bijeenbracht voor den bouw eener Nederlandsche kerk te Moscou. In dat kerkgebouw, nu in gebruik bij de Duitsche gemeente, prijkt nog altijd in dankbare herinnering een gedenksteen met WITSEN's wapen.

Na zijne terugkomst van deze reis (welke drie jaren duurde), toog

WITSEN andermaal er op uit, naar de Fransche hoofdstad. Blijkbaar niet door geldzorgen gedrukt, voelde hij voorloopig meer lust om vreemde landen en volken te zien, dan zich te begeven in de praktijk der rechten, of eene landsbetrekking te aanvaarden. Uit zijn verblijf te Parijs is ons eene bijzonderheid bekend geworden, die een gunstig licht werpt op WITSEN's karakter. Hij leerde er nl. een jeugdig Hervormd theoloog kennen, GODEFROY DE CLERMONT, sloot vriendschap met hem en bleef een tijd lang in briefwisseling. Vele jaren later was hij de machtige burgemeester van Amsterdam, en toen gebeurde het dat zijn oude vriend, sinds lang uit het oog verloren, met de Hugenoten herwaarts gevlucht kwam en hier in armoede ronddwaalde. WITSEN vernam het, en haastte zich DE CLERMONT te hulp te komen; door zijne voorspraak kreeg deze een beroep tot Waalsch predikant te Amsterdam. Zeker, zijn eigen zinspreuk *Durate* (volhardt), past op WITSEN's leven zoowel als het *Candide et cordate* (oprecht en kloekmoedig), dat de zinspreuk van zijn geslacht is.

Van Parijs verder reizende, bezocht NICOLAAS WITSEN ook de eeuwige stad, Rome, dan Lyon, Milaan, Genua, Florence, en reisde terug over land tot Livorno, toen over zee weder naar Genua; in de haven van Spezia bestudeerde hij allerlei zaken van scheepvaart. Het was te Pisa, dat hij in kennis kwam met den jongen COSIMO III DE MEDICI, later groothertog van Toscane. Niet lang geleden had deze ons land bezocht, en gaarne wilde hij nu met den Amsterdamschen burgemeesterszoon, van gelijken leeftijd als hij, keuvelen over het Venetië van 't Noorden. Hij heeft WITSEN vermoedelijk ook 't kostelijk kabinet van naturaliën getoond, dat door zijn beroemden grootvader COSIMO I was aangelegd, en dat samengebracht was uit alle vreemde landen. Allicht moet toen ook de naam genoemd zijn van een natuuronderzoeker, wiens roem zich destijds over de wereld begon te verbreiden, nl. GEORGE EVERHARD RUMPHIUS. Later voerden COSIMO en WITSEN briefwisseling; er is reden daarin de aanleiding te zoeken, dat RUMPHIUS, zooals hij schrijft: op het aanhouden van eenige vrienden in 't vaderland, in 1682 aan COSIMO zond een schat van de allertraaiste schelpen, door hem op Ambon verzameld.

Na de Fransch-Italiaansche reis schijnt N. W. ook eenigen tijd (in 1668) te Oxford gestudeerd te hebben; zijne latere briefwisseling met verschillende Engelsche geleerden was vermoedelijk door persoonlijke kennismaking ingeleid.

In Amsterdam teruggekeerd, ging nu WITSEN allengs het openbaar leven intreden. Hij genoot daarbij den steun van G. VALCKENIER, oud-burgemeester en lid van den Amsterdamschen Raad. NICOLAAS'

vader toch overleed in 1669, en waar diens voorspraak hem ontviel, behoefde hij zeer de protectie van den invloedrijken VALCKENIER, die er blijkbaar vermaak in vond den levendigen jongen WITSEN te laten vertellen van 't geen hij op zijne reizen had gezien en ervaren. Aan dezen beschermer dankte NICOLAAS de benoeming tot zijn eerste ambt, nl. dat van kerkmeester der Zuiderkerk; twee jaren later (in 1670) viel op hem de keuze tot lid van den Raad.

In 1671 zag van zijne hand het licht een boek getiteld: »Aeloude en Hedendaegsche Scheepsbouw en Bestier«. Hij teekende daar een aantal platen voor, gelijk hij later ook vele platen en kaarten voor zijn werk over Tartarije zelf vervaardigd heeft. Het boek moet voor dien tijd bijzonder knap geweest zijn, en het wordt nog geroemd als zijnde de eerste poging om den scheepsbouw tot een vak van wetenschap te verheffen. [1] Niet alleen heeft de schrijver met grondige eruditie de wijsheid over het scheepstimmeren opgehaald bij Grieken en Romeinen, maar hij had blijkbaar óók goed uit zijn oogen gezien als Amsterdamsche jongen, getuige bijv. het hoofdstuk in zijn boek »over het verschil van bouwen tusschen uitheemschen en onzen landaard«, de rake uiteenzetting »van hedendaagsche scheepsplichten«, en niet minder ook zijn toegift »een reeks verklaarde zeemans-spreekwoorden en benamingen«.

WITSEN's boek maakte dan ook grooten opgang. »Dit werk«, zoo wordt door een tijdgenoot getuigd, houdt elk deskundige, door den rijkdom van zaken en de nauwkeurigheid van bewerking beide, als opgetogen. Het is een der eerste Nederlandsche boeken geweest, die in het Russisch vertaald werden: niemand minder dan PETER DE GROOTE heeft met ijver in WITSEN's Scheepsbouw gestudeerd, en, zooals wij straks zullen zien, later de gelegenheid niet verzuimd om met den schrijver persoonlijk kennis te maken.

Het pleit wel zeer voor N. W., dat hij, zooals ook uit zijne »Scheepsbouw« blijkt, van jongs af zulk een trouw beoefenaar der wetenschap is geweest. En te meer, omdat WITSEN in moeilijke tijden leefde en hij steeds volop werk had. Als magistraatspersoon heeft hij zijn weg gemaakt door zijn verstandig optreden in den beroeringstijd van

---

[1]) N. W. deelt in de voorrede mede, dat hij het werk over scheepsbouw niet had durven ondernemen zonder de daarvoor aanwezige grondslagen en teekeningen, door wijlen zijn vader ontworpen. Veel nut had hij bij de bewerking van de uitgebreide boekerij van ISAAC VOSSIUS. Zie verder over dit geschrift het 2de deel dezer levensschets.

1672.[1] Daardoor kwam N. W. zoo in evidentie, dat hij reeds in 1674 tot schepen der stad werd verkozen, en hij in datzelfde jaar den hoogbejaarden Dr. NICOLAAS TULP mocht opvolgen als lid in het college van gecommitteerde raden. Gedurende de vervulling van dat gewichtig ambt, afgevaardigde der stede Amsterdam in de Statenvergadering, woonde WITSEN in den Haag. Hij is in dien tijd (op 27 Dec. 1674) getrouwd met Mejuffrouw CATHARINA DE HOCHEPIED, dochter van den predikant der Nederlandsch-Fransche gemeente te Sluis. Haar oom, DANIËL JAN DE HOCHEPIED, met wien N. W. in briefwisseling stond, was onze eerste consul te Smyrna. (Nog heden is een afstammeling uit datzelfde geslacht, de heer EDMOND DE HOCHEPIED, aan het Nederlandsch consulaat aldaar verbonden.) Hoewel N. W. in zijne brieven ons slechts spaarzaam over zijne huiselijke aangelegenheden inlicht, weten wij, dat hij een gelukkig huwelijksleven gehad heeft, waarover echter een donkere schaduw is gevallen: het verlies zijner kinderen op jeugdigen leeftijd. In zijn ouderdom restte hem slechts een pleegzoon. het eenig kind van zijn jongsten broeder, JONAS, die kort na zijn terugkomst uit Zweden op jeugdigen leeftijd (29 jaar) overleden was. Ook diens zoon, NICOLAAS WITSEN'S pleegkind dus, is vroeg gestorven, en nog vóór hem ten grave gedaald. Hij getuigt in een zijner brieven aan CUPERUS van diens dood als van een oneindig zwaar verlies, »want ik hadde op hem alleen gehoopt en gebouwd«.

Schetsen wij nu NICOLAAS WITSEN in de volle kracht zijns levens. Mocht hij ook als staatsman geenszins de gelijke van een VAN OLDENBARNEVELDT of een DE WITT zijn, — levende in den laten bloeitijd, die naderen zag het verval der 18de eeuw, — zoo brachten zijne groote kunde en rijke ervaring, naast eene fijne beschaving en natuurlijke beminnelijkheid, daarbij gevoegd eene eerlijke en nauwgezette vervulling van al zijne ambtsplichten, WITSEN terecht op den voorgrond. Zich verheugend in de genegenheid van Prins WILLEM III, zoowel als in het vertrouwen van den Amsterdamschen Raad, was hij ook telkens de aangewezen man om verschillen tusschen de Stad en den Stadhouder bijteleggen en tot een goed einde te brengen. In 1676 werd hij, op voordracht van den Prins, voor de eerste maal benoemd tot gedeputeerde te velde, een post dien hij ook in later jaren vervuld heeft met het voorzichtig beleid, hem eigen.

---

[1]) Er bestaat van zijne hand een kort verhaal der gebeurtenissen en verwikkelingen van dat jaar; het is in de levensbeschrijving van den heer GEBHARD gedrukt, in Dl. I, blz. 77—101.

Wie in de geschiedboeken en archieven omstreeks den jare 1680 zoekt, komt telkens den naam van NICOLAAS WITSEN tegen, en niet zelden in een bijzonder sympathiek verband. Ik doel hier niet op zijn politieken werkkring, en ook niet op zijn wetenschappelijken arbeid, doch wel op zijne vele »sociale« bemoeiïngen. Zoo WITSEN's pogingen in het belang der als slaven gevangen gehouden Nederlanders in Algiers, zijn steun aan de Christelijke zending, en zeker ook wel zijne trouwe zorgen voor de Fransche réfugiés te Amsterdam.

Het is bekend, dat de bescherming der herwaarts uitgeweken Hugenoten aan de industriëele ontwikkeling onzer hoofdstad zeer ten goede is gekomen; aan WITSEN, die veel tot deze bescherming bijdroeg, is de schoone eerenaam toegekend van »consolator Gallorum afflictorum«. Er werd nl. eene commissie gevormd onder zijn voorzitterschap, om de réfugiés op allerlei wijze te steunen, gelden voor gereedschappen en goederen voor te schieten en hun fabricaten aan te koopen. De Raad schonk hun, op W.'s voorstel, het burgerrecht en drie jaren lang vrijdom van alle stedelijke lasten. [1]

Gelukkiger dan velen, is W. reeds betrekkelijk jong in een ambt geplaatst, waarin hij veel goeds kon tot stand brengen: in 1682 toch werd hij gekozen tot burgemeester van Amsterdam. Hem in die gewichtige betrekking van nabij te volgen door vermelding zijner talrijke besognes in dienst van stad en staat, valt buiten het plan dezer schets en ook buiten mijne bevoegdheid: de uitvoerige geschiedverhalen zijn daarover na te lezen.

In het jaar 1689 was Burgemeester WITSEN lid van het Nederlandsch gezantschap, dat naar Londen kwam bij gelegenheid der verheffing van onzen Stadhouder tot Koning van Engeland. In Oud-Testamentischen trant wenschte WITSEN zijn vorst toe: »de wijsheid van Salomo, het geluk van David, en de jaren van Methusalem.« Engeland's Koning antwoordde hem »zeer minlijk, en zeide, dat hij, noch de Koningin, ooit vergeten zoude de weldaad, die de Republiek aan hen had gedaan, met het verleenen van assistentie, ten tijde als de Engelsche natie, naar alle apparentie, stond onderdrukt te worden.« De Engelsche staatslieden zetten echter aan die dankbaar-

1) »Dat het mag in gasetten geset werden het faveur dat men hen hier doet, dunkt ongeraden, om den Coning van Frankrijk niet te offenceeren.« Zoo luidde het voorzichtige P.S. bij dit Raadsbesluit.

2) MACAULAY meent, »that WITSEN seems to have been selected for the purpose of proving to all Europe, that the long feud between the house of Orange and the chief city of Holland was at an end.«

heidsbetuiging geenerlei kracht bij, en succes ten opzichte van de door de Staten gewenschte tractaten van bondgenootschap, had WITSEN's missie niet: alle onderhandelingen gingen »den schildpadde tred« wegens »de ongefundeerde jalousie« der Engelschen. Zoo kwam hij in verdrietelijkheid uit Engeland terug in de bezwaren van zijn moeilijk ambt, moeilijk vooral in onrustige tijden als die van het Amsterdamsch aansprekers-oproer (1696). Ter verpoozing was hij steeds bezig met het bijeenbrengen van bouwstoffen voor zijne reeds genoemde Aziatische kaart en zijn groot boek over Noord- en Oost-Tartarije, waarvan de eerste uitgave in 1697, de tweede in 1705 verscheen. Ik merk op, dat de verschijning van kaart [2] en boek voor geheel Europa een verrassing was, in de eerste plaats voor den Czaar van Moscovië zelf, die nooit zóóveel gegevens over zijn uitgestrekt Rijk bij elkander gebracht zag, als in 't werk van dezen bij uitstek vlijtigen en kundigen Amsterdamschen regent.

Tot een bijzonder aureool om Burgemeester WITSEN's eerbiedwaardig hoofd, is het geworden dat Czaar PETER DE GROOTE naar Holland kwam met het duidelijk uitgesproken verlangen om daar den vermaarden schrijver te leeren kennen [3] van het werk over »Scheepsbouw«, tevens den ervaren geograaf, van wiens Tartaarsche kaart des Czaars afgezanten zich op hunne verre reizen met goed gevolg hadden bediend. [4] Inderdaad moet tijdens het bekende bezoek van

---

1) Koning WILLEM bood N. W. later brieven van adeldom aan; hij weigerde echter deze verheffing te aanvaarden, ook om geen afgunst in zijn vaderland te verwekken.

2) Zeer geestig en vol lof, met een tikje ironie, is de brief dien de voorzitter der Royal Society (Sir R. SOUTHWELL) aan N. W. schreef over de Tartaarsche kaart. 't Slot luidt aldus: als gij van dat tot dusverre zoo duistere gebied uwe karteering als geloofwaardig kunt verdedigen, *you need think no more of fame, but only pray for humility*, tracht dan niet naar meer beroemdheid, maar bid den Hemel om nederigheid.

3) Mr. J. T. BODEL NYENHUIS schrijft t.a.p. blz. 259: »Het was deels het gevoel van dankbaarheid aan WITSEN, deels het bewustzijn der voordeelige handelsbetrekkingen, die onze Staat vooral in de zestiende eeuw met Rusland had aangeknoopt, welke des vorsten voorliefde voor ons vaderland grondvestten«.

4) Over de Siberische kaarten der 17de eeuw schreef nog onlangs H. MICHOW in Zeitschr. f. Erdkunde 1908, 37. Er was te Moscou een officiëel bureau, waarvan ANDREAS VINIUS de secretaris was, en dat o.a. den reiziger S. REMESOW met kartographisch werk belastte. Ook

den grooten Moscoviet aan ons land, in 1697—98, N. W. zijn raadsman geweest zijn, heeft hij in diens woning vertoefd, zijne uitgebreide verzameling van allerlei naturaliën uit Oost en West bezichtigd [1], de wereldkaart samen met Burgemeester WITSEN bestudeerd. Ongetwijfeld heeft deze den Czaar ook onderhouden over zijn lievelingsdenkbeeld, alsnog den noord-oostelijken doortocht te doen opsporen: het aloude moeilijke zeevaardersplan, waarvan al de overwintering op Nova Zembla (1596) getuigt, doch dat eerst in onzen tijd door NORDENSKIÖLD (1879) met de »Vega« is ten uitvoer gebracht.

In den 8sten zang van Jhr. ONNO ZWIER VAN HAREN's gedicht »de Geuzen« wordt des Czaars bezoek geschetst, of juister, verschijnt het in een droom aan den Zwijger als toppunt van zijn Holland's toekomstige glorie. De dichter geeft aan den Oranje-vorst de Hoop tot begeleidster; deze ontrolt hem een heerlijk tafereel van 't bloeiende Amsterdam en laat daarin N. W. optreden. »Men ziet Oranje zich verheugen«, schrijft de dichter. Zóó zelfs, dat deze in strijd met zijn zwijgzamen aard zich vragende tot de Hoop wendt met eene breede ontboezeming:

....Wie is 't dien ik zie zorgen
Van daar het oost de frissche morgen
In purp'ren glans naar 't westen stiert,
Tot daar de zon op ijs en klippen
Van ver laat bleeke stralen glippen
En 't Noorderlicht de nachten siert?

Hij 's WITSEN (zegt de Hoop) geheeten,
Vermaard in stads- en staatsbewind!
De jonge vorst bij hem gezeten
Een wonder 't geen men zelden vindt:
Dien, onder paal en kring van 't Noorden
Europa's kennissen bekoorden;
Die weg door 't nutte zocht naar Faam!
Die vroeg, hoe doet men handel bloeien,
Hoe 's wereld's einden samen vloeien?
Tot dit was WITSEN's geest bekwaam.

MICHOW neemt als waarschijnlijk aan, dat N. WITSEN een belangrijk deel had aan deze kaarten, die met Nederlandsche, uit het Russisch vertaalde opschriften voorzien zijn.

1) In het 2de deel dezer schets komen wij terug op N. W.'s naturaliën-kabinet.

Het staat vast dat Czaar PETER na de terugkomst in zijn rijk nog herhaaldelijk boden naar Amsterdam heeft gezonden[1], die WITSEN uit 's Keizers naam raad moesten vragen: wel een bewijs van zijn groot vertrouwen in diens wijsheid[2].

In 1703 maakte de toen reeds 62-jarige als gedeputeerde te velde den vermoeienden veldtocht mede van den Spaanschen successieoorlog in Vlaanderen, die onder het opperbevel van den hertog van Marlborough plaats had, en waarin COEHOORN een der legeraanvoerders was. De tocht was rijk aan verdrietelijkheden, niet het minst omdat er zooveel getwist werd. »Noch slapeloosheid, noch gansche dagen te paard hangen, noch angst voor den vijand of schrik voor geschutkogels«, zoo schreef WITSEN uit St. Truien aan zijn ouden vriend CUPERUS, »noch onordelijk spijzen, dat alles in een krijgsleger voorkomt, hindert mij. Maar om rond te spreken, de verscheidenheid der gevoelens onzer generaals hindert mij niet alleen, maar bedroeft mijne ziel.... God beter 't, de jalousie en het kwaad verstand heerscht hier zeer, en men heeft niet gedacht op 't oude spreekwoord: verzint eer gij begint.... Het gelijkt de toren van Babel in confusie en verscheidenheid van sentimenten«.[3]

Dat al die zorgen den bejaarden man moesten verdrieten, laat zich begrijpen. In 1705 was hij voor het laatst regeerend burgemeester, in 1706 voor het laatst vertegenwoordiger zijner stad te 's-Gravenhage.

Na nederlegging der genoemde functie's, behield N. W. nog het gewichtige ambt van bewindhebber der Oost-Indische Compagnie; ook is hij tot zijn dood thesaurier-ordinaris der stad Amsterdam geweest. Tot op hoogen leeftijd bleef hij zoo flink en sterk, dat hij telkens weer nieuw werk zocht, en hij voor ambt of voor liefhebberij er nog als een jong man op uit kon gaan. Wij weten dit o.a. door

---

1) Ook vóór Czaar PETER's reis herwaarts, was zulks eenige malen geschied, om W.'s advies te vragen in zaken van scheepsbouw. In 1694 had de Czaar hem zijn met diamanten omzet portret als geschenk doen toekomen.

2) In een tweetal werken van Mr. JAC. SCHELTEMA († 1835), getiteld »PETER DE GROOTE in Nederland« en »Rusland en de Nederlanden« zijn destijds bijzonderheden over WITSEN's relatie tot den Czaar het eerst in druk medegedeeld. Een deel der brieven van W. is later uitgegeven door Dr. P. SCHELTEMA († 1885) in Aemstel's Oudheid IV, 83.

3) Het opstel: »Eene bladzijde in het leven van Mr. NICOLAAS WITSEN« door Mr. C. A. CHAIS VAN BUREN (in Ber. Hist. Gen. Utrecht, 1862) behandelt zijne werkzaamheid als staatsman in dezen tijd (1703).

zijne herhaalde bezoeken aan het afgelegen Urk, van welk eiland hij namens Amsterdam ambachtsheer was, en waar hij nog in 1710 kwam in oogenschouw nemen de herstelling van den vuurtoren, en in 1716 de vernieuwing der kerk. Dat de liefde tot kartographie hem ook als grijsaard is bijgebleven, bewijst eene werkelijk zeer fraaie kaart van Texel en Vliestroom, hoofdzakelijk bewerkt naar zijne eigen peilingen als commissaris voor de pilotage (loodswezen) en meester van de lands veeren. In de Amsterdamsche boekerij kan men van die kaart de uitgaven van 1708 en 1714 raadplegen: het is een lust ze te aanschouwen.

Op 10 Augustus 1717 is Burgemeester WITSEN, 76 jaren oud, te Amsterdam overleden; de overlevering zegt, dat Czaar PETER, die toen andermaal, nu met zijne gemalin CATHARINA, te Amsterdam vertoefde, aan het sterfbed van zijn ouden vriend heeft gestaan. WITSEN ligt begraven niet in de hoofdstad, maar in 't vriendelijk kerkje van Egmond op den Hoef, welk dorp aan de WITSENS toebehoorde. Een latijnsch opschrift van het gedenkteeken [1] dat boven zijn graf staat, geeft zijn lijfspreuk te lezen: Labor omnia vincit, arbeid overwint alles, en roemt hem terecht als beoefenaar en beschermer van letteren, kunst en wetenschap.

Voor W. werd in de stad zijner inwoning het »Saxa loquuntur« bevestigd. Men vindt nl. zijn naam geschreven op een gedenksteen aan een der Amsterdamsche bruggen, de eerste als men van het Centraal-station de stad langs het Damrak binnengaat. Ook moet er nog een WITSEN-gedenksteen zijn aan de vestingwerken te Naarden, een en ander als bewijzen voor zijne werkzaamheid in zake de waterkeering en de verdediging van Amsterdam: twee stadsbelangen, waarmede hij door zijne studiën bijzonder wel vertrouwd was. Dat eene Amsterdamsche kade en een straat naar NICOLAAS WITSEN heet, is bekend; ook hebben verschillende Nederlandsche koopvaardijschepen, en ook reederijen, in vroeger en later tijd zijn naam gevoerd.

---

1) Eene beschrijving van het grafmonument komt voor in *de Navorscher*, IV (1854), blz. 275. De inscriptie bevat o.a. de volgende regels: De universa patria optime meriti, elegantiorum denique literarum cultoris eximii. Omnium qui illas amant suspiciunt colunt. Maecenatis optimi maximi.....

II

WITSEN EN DE NATUURWETENSCHAP.

Ik kom thans tot dat gedeelte dezer schets, waarin ik den lezer eenige vruchten mijner eigen studiën in WITSEN's boeken en WITSEN's brieven kan aanbieden.

De korte beschrijving van zijn leven, hiervoren gegeven, bood daartoe minder gelegenheid: na het vele, dat door N. W.'s biografen, bepaaldelijk door den heer GEBHARD, reeds is te boek gesteld, zouden alleen uitgebreide nieuwe onderzoekingen daartoe aanleiding kunnen geven. Eene algemeene opmerking ten opzichte van op archiefstudie berustende »critische biographieën« zij mij hier geoorloofd. Bij de lezing der geschriften over WITSEN trof mij 't zelfde, dat ik vroeger ook bij andere lectuur van soortgelijken aard had opgemerkt, n.l. dat het enthousiasme [1], ja zelfs de *onbevangen waardeering* van een in 't breede beschouwden en beschreven held zoo licht in de portefeuilles van 't archief zoek raakt. Niet dat een biograaf zich ten koste van zijn studie-object verheffen wil, o neen, maar hij gaat allengs toch te veel naar de fouten en gebreken zien, en man vol van taalkennis, geschiedkennis, rechtskennis enz. als hij is, vergeet hij eenigszins den reusachtigen afstand tusschen iets in 1700 *uitvoeren* en dat gebeurde in 1900 alleen nog maar eens te *overdenken*. Dan drukt hij, de veel hooger staande, soms in zijn beschrijvenden arbeid tusschen de regels door niet al te onduidelijk zijne zelfbewuste overtuiging uit: »dat zou ik hem anders geleverd hebben«, of een wrevelig »heeft hij dan dàt niet geweten«, enz.

1) Eene zeer degelijke, wèl gedocumenteerde studie over N. W., waarin toch dat enthousiasme *niet* verloren is gegaan, is die van Mr. J. BODEL NYENHUIS in Nijhoff's Bijdragen, Dl. X (1856), blz. 240—270. Deze schrijver sluit als volgt zijne mededeelingen: »Vatten wij tezamen, dan staat daar het beeld vóór ons van een staatsman, een krijgskundige, een geschied- en aardrijkskundige, een oudheidskenner, een wis- en waterbouw-kundige, een ervarene in handel en scheepvaart, een natuurkundige, een plantenkenner, een hoogschatter en kunstkeurder der poëzy, vooral der Godgewijde dichtkunst, ja zelfs dat van een teekenaar en graveur; terwijl daarbij het voeren van de pen, in onze landstaal althans, hem, in aanmerking van den schrijfstijl dier dagen, zeer goed was toebetrouwd, en alle deze menschelijke wijsheid gekroond door de vreeze Gods. Bij zoo veelzijdige werkzaamheid, op een zoo bedrijvig tooneel door hem uitgeoefend, kan het ons niet bevreemden, de opmerking ergens te lezen, dat in zijn gansche leven niemand hem ooit ledig of zonder werk had aangetroffen.«

In de handboeken wordt dan later een min gunstig »archiefstudie-oordeel« als onomstootelijke historische waarheid aanvaard, en vaak nog wat aangedikt. Zoo lezen wij in *Het Land van Rembrandt* (II II, 386): »De jongste levensbeschrijvers van NICOLAAS WITSEN maken zwarigheid dien Amsterdamschen burgemeester uit de laatste jaren der 17de eeuw een groot man te noemen. Volgens hen heeft hij noch in de wetenschap uitgemunt, noch in de staatkunde, en is hij niet meer geweest dan een achtenswaardig *middenman*[1]. Ware WITSEN verbonden geweest aan eene universiteit, hij *zou* niet doorgegaan zijn voor een leeraar van den eersten rang. Als minister van een alleenheerscher *zou* hij in de geschiedenis van zijn land of van Europa geen diepe sporen van zijn bestuur nagelaten hebben«, enz. Met alle respect voor CD. BUSKEN HUET, komt het mij toch voor dat deze zijne transcriptie in *zou* gevaarlijk is en zinledig — tot de geschiedkunde behoort m. i. eene dergelijke »waarschijnlijkheidsrekening« al evenmin als tot de wiskunde.

Of NICOLAAS WITSEN nu wel *zoo'n* groot staatsman was, — 't verval der 18de eeuw heeft hij niet tegengehouden,.... of hij *zoo'n* groot geograaf, *zoo'n* groot geleerde was, enz. altemaal vragen, die zich in 't genre van een gezelschapsspel en in interessant discours laten bepraten, en die sommigen stille bevrediging mogen geven door ze Farizeesch-ontkennend te beantwoorden!

Ik wil er niet te veel van zeggen, merk alleen op dat een man van WITSEN's veelzijdigheid moeilijk een alleszins bevoegd beoordeelaar kan vinden; een »archivaris«, hoe geleerd ook, is daartoe geenszins aangewezen. In de natuurwetenschap pleegt men zich in een soortgelijk geval — men denke aan universalisten als een VON HUMBOLDT, een JUNGHUHN, — wijselijk van een »vak«-oordeel te onthouden. Voor historieschrijvers schijnt die zelfbeperking moeilijk. De bekende Fransche spreuk: *il n'y a pas de grand homme pour son valet de chambre* laat zich tot eenige andere categorieën van »volgers« uitbreiden, zonder aan juistheid te verliezen.

Allereerst moge over WITSEN's twee voornaamste gedrukte werken, »Scheepsbouw« en »Tartarije« — ook nu bij de beoefenaars der wetenschap nog niet geheel vergeten, — hier een en ander gezegd

1) Zelfs al denkt men daarbij *niet* aan het akelig type door DE GÉNESTET geschetst (»Zoo'n middelman, wat heb je er an? Zoo'n sukkelaar, zoo'n modderaar!«), zoo is toch de naam middenman voor een in ieder geval zoo *hervorragende* figuur als N.W. geweest is, buitengewoon ongelukkig gekozen.

zijn van 't standpunt des natuuronderzoekers. Ik heb bij mijne studiën gebruik gemaakt: voor eerstgenoemd werk van den mij goedgunstig in leen afgestanen kostbaren foliant der Amsterdamsche universiteits-bibliotheek, voor laatstgenoemd van Teyler's fraai exemplaar der z.g. 3de uitgave, die in 1785 bij M. SCHALEKAMP te Amsterdam is verschenen (de 1ste en 2de uitgave bezorgde F. HALMA aldaar), doch die van de vorige alleen verschilt doordat is toegevoegd eene inleiding van P. BODDAERT. Zij is gesierd met het in dit »Album der Natuur« verkleind weergegeven portret van WITSEN op 36-jarigen leeftijd, een portret dat sympathieker is dan de afbeeldingen die van hem bestaan als zwaar gepruikt burgemeester.

WITSEN's eerste groote werk, Aeloude en Hedendaegsche Scheepsbouw en Bestier, biedt uit den aard der zaak den natuuronderzoeker weinig — waarmede niet gezegd zij dat de kennismaking met dit wèldoorwrochte boekwerk uit den jare 1671, waarvan R. DE HOOGHE de titelprent vervaardigde, de acte van »privilegie« JOHAN DE WITT's naam voert, en de schrijver zelf grootendeels de alleraardigste platen teekende, niet voor elk volop de moeite waard is.

De inleiding brengt ons al dadelijk Holland's glorie der 17de eeuw voor den geest, als wij lezen »dat de masten en rees der schepen, die steeds voor Amsterdam ten anker liggen zóó veelvoudig zijn, dat zij het gezicht belemmeren en de lucht duister schijnen te maken«, en »dat zelfs eenige dorpen durven stoffen, meer zeegevaarten jaarlijks te kunnen bouwen, als het jaar dagen telt; om niet te spreken van een ontelbaar getal van velerlei kleinere vaartuigen, die stroomen en meeren der binnenlandsche gewesten bevaren«. Diezelfde indruk onzer volksenergie blijft u bij in 't geheele boek. Telkens kan WITSEN zijne voorbeelden kiezen uit de omgeving, uit het dagelijksche leven. De »certers« der schepen, die hij beschrijft, ontvangt hij van Amsterdamsche scheepsbouwmeesters als Mr. DIRK RAVEN en JAN DIRKSZ. GREBBER; het plan der nieuwe haven voor Texel geeft MAARTEN SWAEN hem aan de hand. Zijn verhaal van Engelsche scheepswetten is eenvoudig de vertaling der instructie, gegeven door de Engelsche admiraliteit, en »gevonden in 't schip de *Charity* genomen bij Kapitein DE HAEN«, aangevuld met de nieuwe ordonnantie van KAREL II, »gevonden in 't schip *de Nagelboom*, bij de Hollanders veroverd in Juni 1666«.

Waar hij van de »zeilen« en van »het hout voor scheepsbouw« vertelt, geeft hij ons de echte warenkunde der 17de eeuw; hij roemt vooral de eiken, de Westfaalsche kromhouten en de Rijnsche rechthouten.

»In het Haagsche voorhout staat een eikeboom geplant bij de eigen hand van Keizer KAREL, die nog in volle wasdom is«. Waar hij in hoofdstuk 16 de »Indiaansche« vaartuigen uitvoerig beschrijft: kanoes, jonken, prauws, korkora's, sjampans, orimbaais enz., daar beschikt hij blijkbaar over goede informatie van onze Indië-vaarders. Amsterdamsche apothekers hebben hem uit eigen ervaring verteld wèlke voorzorgen noodig zijn om de uitlandsche specerijen en medicijnen goed herwaarts te verschepen, zóó dat foelie niet zwart wordt, benzoë niet smelt, gember niet wankleurig wordt, en radix chinae niet verschrompelt (blz. 40, App.). Het zijn de vermaarde SIMON STEVIN, schrijver van het »nooit volprezen water-wigt«, voorts WITSEN's als wiskunstenaar beroemde ambtgenoot Burgemeester JOHANNIS HUDDE, en de Leidsche hoogleeraar BURCHERT DE VOLDER, bij wie hij voorlichting vindt voor hoofdstuk 17 van zijn boek, dat handelt over waterdruk en scheepsmeting.

Neerland's scheepsbestier schetst hij ons zóó, als dit »op 's lands vloten met berading en goedvinden van den heer Lt. Admiraal MICHIEL DE RUIJTER« is vastgesteld. De behoefte aan ijzeren scheepstucht in die tijden blijkt daarbij wel uit de strenge straffen [1], en zekere watergeusachtige zeemansdoortastendheid straalt door in de bewering, dat men het beste vecht met matrozen die heel vroom of die heel goddeloos zijn, omdat beide dood en duivel niet vreezen; »maar die half-en-half zijn durven niet den man aan, want zij schrikken te veel voor 't sterven« (blz. 424). De wenken, gegeven voor 't slavenvervoer (blz. 435) vloeien blijkbaar meer voort uit vrees voor schade aan deze onbenullige handelswaar, dan uit reine menschlievendheid [2]. »Heeft gescheept, daarmede voort moet« zal in zoo'n geval de schipper gezegd hebben, in de bewoording van een der aardige scheeps-spreekwoorden, die N. WITSEN in dl. IV van zijn boek opsomt. Hier eene kleine keuze eruit: Alles komt af, behalve pompen. — Hij voert bram boven bram. — Dat men bestevent, bezeilt men. — Die zeilt boven wind, ziet wat hij vindt. — Dure schepen blijven aan land. — Geen twee groote masten dienen op één schip. — Ik ben grooter zee overge-

1) Zoo op blz. 390, Art. XXXIX: »Zoo iemand binnen scheepsboord eenig mes trekt met een euvelen moede, zonder nogtans smart te doen, zal hij met een mes door de hand aan de mast gestoken worden en daaraan blijven, totdat hij 't zelve doortrekt«.

2) »Die slaven voert behoort niet te verzuimen schutten langs en dwars scheeps te zetten, want anderszins, bij storm, dat het schip zeer helt, vallen de naakte zwarten lichtelijk over elkander naar het laagste van het schip, 't geen schipbreuk kan veroorzaken«.

varen. — Laat ze pompen, die kou hebben. — Met de laatste schepen zeil gaan (d. i. *te zeer zemmelen*, N. W.). — Onder een staand zeil is goed roeien. — Hij is schipper te voet. — Hij heeft zijn poos te roer gestaan (d. i. *genoeg en veel geleden*, zegt N. W.). — Zee en lucht is aan malkander (d. i. *het stormt*, N. W.).

Wij nemen hierbij afscheid van »Scheepsbouw« — met een vraag: bestaat er voor 't heden een soortgelijk werk, even degelijk gesteld en even fraai verlucht? De opvoedkundige waarde van zoo'n boek voor een volk als 't onze, dat óók een toekomst heeft »op zee«, is zekerlijk niet gering te schatten.

Veel rijker is voor dit »Album« de oogst in 't groote boek over Tartarije. Zooals wij zagen, heeft N.W. reeds als jongeling, in 1664, tijdens zijn verblijf te Moscou een aanvang kunnen maken met de studiën over Tartarije, die hij tot op hoogen leeftijd voortzette. Van geleerden, van kooplieden, van zendelingen, stroomden in de deftige Amsterdamsche burgemeesterswoning aan de Keizersgracht vele jaren achtereen de berichten samen uit allerlei streken van Azië, streken, die zelfs nu nog, ten spijt van het verbeterd verkeer, voor een goed deel terra incognita gebleven zijn. Steeds weder wist Burgemeester WITSEN, man van invloed door zijn ambt zoowel als door zijne kunde, nieuwe correspondenten op te sporen, en met hen een verstandig geleide briefwisseling in gang te houden. Zoo groeide voortdurend zijn schat van wèl geordende aanteekeningen, en was hij om zijne ongemeene kennis der Midden- en Noord-Aziatische landen vermaard tot verre buiten de Republiek. Daarom zonden, zelfs ongevraagd, reizigers hem hunne reisverhalen en reiskaarten toe, en is zijn boek zoo in werkelijkheid dàtgene geworden wat de Duitschers *eine reiche Fundgrube des Wissens* plegen te noemen.

N. W. herdenkt in de voorrede van zijn heerlijk werk — dat aan den Czaar PETER ALEXEWITCH is opgedragen, — dankbaar hen, die hem bijstonden gedurende de meer dan 35 jaren, dat hij aan dit boek zijn vlijt wijdde. Hoe hij gelegenheid had met vele Mongolen, Grieken en Perzen, en met personen, die zich als gevangenen als anderszins daar hadden opgehouden, over die verre landen te spreken; hoe Chineezen, die »Tartarije« achter den Chineeschen muur hadden gezien, geschriften over dat land voor hem vertaalden. Hoe hij voorts zijne berichten ontving van Nederlanders, welke in 't Oosten, tot in de Chineesche steden Peking en Hoksien leefden. Eenigen dezer landgenooten — ons deels van elders uit de geschiedenis bekend, — noemt hij met name, zoo de gezanten der Staten-Generaal te Moscou en te Con-

stantinopel, J. W. VAN KELLER en L. WARNER, de consuls, of, zooals W. het uitdrukte de »gezaghebbers der Nederlandsche belangen« te Ispahan (in Perzië) en Smyrna, HERBERT DE JAGER [1] en DE HOCHEPIED, verder de vermaarde Dr. CLEIJER te Batavia, die vroeger Cie's opperhoofd in Japan was, de arts ENGELBERT KAEMPFER, beroemd als de geleerde schrijver der Amoenitates exoticae en der geschiedenis van Japan, en voorts een reeks van dienaren der O. I. C. Dat hij met vele hoogleeraren hier te lande in briefwisseling was, blijkt herhaaldelijk; bekend is ook zijne correspondentie met den Duitschen orientalist J. LUDOLF († Frankfort, 8 April 1704). Veel wordt voorts in WITSEN's boek de naam genoemd van een Vlaamsch Jezuiet in China, Pater FERDINAND VERBIEST, die een figuur van beteekenis in die gewesten is geweest; hij leerde aan den keizer KHANG-HI (1662–1722) de wiskunde en wekte diens weetlust zóó op, dat de Keizer zelf Euclides ging vertalen, en te Peking een sterrenwacht bouwde. De pater overleed aldaar in 1688 en werd op 's Keizers last met buitengewonen luister begraven.

Van alle die briefwisselingen vinden wij in het werk over Tartarije de resultaten. De natuurhistorische documenten in WITSEN's boek zijn natuurlijk minder belangrijk dan de geographische, maar toch nog zóó talrijk, dat ik ze hier niet alle kan noemen. In onzen tijd is in de natuurwetenschap zekere geringschatting voor oude boeken, — wat hypotheses en theorieën betreft gewoonlijk ten rechte, wat feiten en waarnemingen betreft vaak ten onrechte. Niet alleen voor de historische ontwikkeling onzer kennis dient men tot de werken van vorige eeuwen terug te gaan, ook om de oorspronkelijke, frissche beschrijving te vinden van allerlei nu lang bekende en daarom ook wel eens halfvergeten zaken en verschijnselen, die — omdat zij van eeuw tot eeuw, van schrijver tot schrijver, werden overgeleverd, — in de nieuwste boeken zich vaak nog slechts afgesleten, verkreupeld, laten terugvinden.

Zoo vindt men op artsenijkundig en warenkundig gebied in WITSEN's boek een goede beschrijving van asbest (I, 260), van kaurigom (I, 175), van castanospermum (I, 183), van muskus en

1) N. W. schetst hem in een brief aan CUPERUS uit 1713 als volgt: »HERBERT DE JAGER, een boerenzoon van Zwammerdam, dien ik voor 30 of 40 jaren naar O.-Indië heb geholpen. Hij was een discipel van GOLIUS, verstond alle orientaalsche spraken. Zijne geleerdheid was oorzaak dat hij arm stierf op Batavia. Hij heeft een schat van geleerde aanteekeningen nagelaten, doch alle verwaarloosd, zijnde schier niemand bij ons curieus.«

muskusdier (II, 789), van rhabarber (II, 79), van china-wortel (d.i. *Smilax*) (I, 42) en vooral ook van ginseng-wortel (d.i. *Panax*) (I, 45, 117), een beroemde Chineesche medicijn, die WITSEN door Amsterdamsche medici aan 't ziekbed liet beproeven. Niet te vergeefs zoekt men in zijn boek de vermelding der naphtha-bronnen van Bakoe (II, 703), der asphalt-lagen van de Kaspische Zee (II, 616) enz. WITSEN brieft niet alleen over wat anderen hem melden, maar hij wekt telkens tot nader onderzoek op en neemt daaraan zelf deel, gelijk hij de vraagbaak was voor elk die iets over Azië te vragen had, of door zijne invloedrijke tusschenkomst uit Indië iets wenschte te vernemen.[1]

In 1694 stuurt de Czaar hem »in een onbereid bokkevlies« 100 pond lood- en zilvererts uit de mijnen van Nertsinskoi aan de Wolga; dit ten vure gebracht haalt men er hier uit 70 pond lood en 3 lood zilver. Een deel van het erts stuurt N. W. naar A. v. LEEUWENHOEK te Delft, die het aan een nauwkeurig microchemisch onderzoek onderwerpt. Men vindt de missiven van A. v. L. aan N. W. in no. 99—101 der gedrukte briefwisseling van eerstgenoemde. In no. 99 (8 Mrt. 1696) schrijft de Delftsche natuuronderzoeker aangaande zijne proeven over de insecten in foelie en muskaat; in een volgenden brief (6 Juli 1696) over mineraal-chemie in 't algemeen en over de analyse van deze Russische ertsen in 't bijzonder, alsmede over goud- en zilvererts van Sumatra; hij besluit met eenige opmerkingen over het lakinsect en over de wijze van »steken« door mieren en schorpioenen; no. 101 (10 Juli 1696) bevat de bekende proef van A. v. L. met een glazen bol, om de aardbeweging aanschouwelijk te maken. In zijn brief no. 99 slaakt ook A. v. L. de oude en nog altijd toepasselijke klacht, dat de meeste Europeanen *in* Indië toch eigenlijk *buiten Indië om* leven: »Wij zouden wel wat moois uit Indië bekomen, waren daar menschen die curieus waren om de verborgenheden te ontdekken,

1) Geleerden, die naar »Indisch materiaal« zoeken, storten bij voorkeur hun hart aan hèm uit. »Ik bedroef mij, dat men, bijna den ganschen aerdkloot bevarende, en occasie hebbende van alle schriften na te speuren, nogh seggen moet, dat ter iets is, waervan met geen sekerheijt kan seggen, waar dat schrift gebruikt wordt.... Van Borneo heeft men niets, alsdat men op de zeekusten Maleijtsch spreekt of Portugees, dogh wat voor schrift binnenslands gebruijkt wordt, wie weet dat?« Brief van A. RELAND aan WITSEN, 1714, om tot meer Indische taalstudie aan te sporen. Deze HADRIANUS RELANDUS, hoogleeraar te Utrecht, was een bekwaam orientalist. Een door hem omstreeks 1700 uitgegeven nieuwe kaart van Perzië is aan N. W. opgedragen.

maar 't is te beklagen dat in een land zoo veel te zien is, en zoo veel menschen daar van daan komen die ons zoo weinig weten te vertellen hetgeen een nauwkeurig mensch behoort te weten«.

In 1695 worden N. W. andermaal Russische ertsen gezonden om deze te Amsterdam te doen uitsmelten en door den stads-essayeur te laten toetsen; later ook koperertsen van de Siberische grens, nabij Kasan (I, 83), en markasiet van Nova Zembla.

Hij ontvangt het verhaal van J. ANDRIESZ.' vlucht door China en Turkestan naar Perzië (I, 467), lokt een rapport uit van den grooten RUMPHIUS (zie de noot hierachter op blz. 148) over de kust van Nieuw-Guinea (I, 165), een verslag van M. VAN DEN BROEK over Korea en de mogelijkheid van Nederlandschen handel aldaar, kortom ziet kans in 't kader van zijn Tartaarsch werk berichten uit alle deelen der wereld te brengen, uit Kaapland en Natal (II, 648), uit Madagascar en Mayotte, uit Groenland (I, 93) en straat Davis, uit Suriname (I, 171), uit N.-Zeeland (I, 173) enz. Daarbij vergeet hij 't naastbijliggende niet. De barnsteen, die op 't eiland Urk aanspoelt,[1] gedenkt hij te gelegener plaatse evenzeer als de elandsbeenderen opgegraven[2] nabij den Bosch (II, 751) en de zeeschelpen uit den St. Pietersberg bij Maastricht (II, 744). Ook in zijne brieven heeft hij 't trouwens vaak over den vaderlandschen bodem: hij doet onderzoek naar de verzonken stad Grebbe benoorden Wieringen; naar 't gehucht Kinnen op Terschelling, dat eenmaal een stad op 't Friesche vasteland is geweest; naar 't verdwenen »Ketelduin« bij Callandsoog; en vertelt van het ontbreken van ratten en mollen op Texel, en 't langzaam verdwijnen der steur uit de Zuiderzee. Liefhebberij voor 't naspeuren van dergelijke zaken mocht men trouwens verwachten bij iemand als WITSEN, die er nog als oud man vermaak in vond, dagen en weken lang in een schuit te dobberen — te »rijden« noemt hij 't niet onaardig, — op de Zuiderzee, ten einde peilingen te doen en deze in kaart te brengen, of wel om 's lands zaken te gaan behartigen op 't afgelegen Urk[3] en Emmeloord (N. Schokland).

1) Zooveel barnsteen werd er in N.W.'s tijd op Urk gevonden, dat de kinderen in de donkere winteravonden met brandend barnsteen lichtjes maakten in de dorpsstraat. In sommige stukken van dit barnsteen merkt N.W. op de »onreinigheden van bladertjes als anderszins«.

2) In een zijner brieven vermeldde hij ook dat opgegraven beenderen bewaard werden op het raadhuis te Workum. (Nu nog?)

3) Urk mocht wel een gedenkteeken voor N.W. hebben: hij toch was het die in 1710 een bedrag van fl 600.000 wist bijeen te krijgen om

Van WITSEN's buitenlandsche briefwisseling, voornamelijk met Rusland, is veel verloren gegaan, of wel, zij ligt daar nog ongebruikt in de archieven. Daarentegen zijn ons in druk overgeleverd alle wetenschappelijke berichten die hij naar Engeland zond.

De Royal Society te Londen n.l. achtte zich gelukkig, indien zij in hare Philosophical Transactions kon opnemen een brief van Burgomaster WITSEN F. R. S., over nieuwe ontdekkingen in Siberië, of indien hij, niet kunnende zwijgen van zijne liefhebberijen, haar uitvoerig schreef over Indische schelpen, over nieuwe naturaliën van Australië of wel, nog onder den indruk der berichten hem aangebracht door uit den Grooten Oost thuisgevaren schepelingen, lang uitweidde over de geweldige uitbarsting der Goenoeng Api op Banda, 20 November 1694.

Bijzonder belangrijk is zijn brief van 3 October 1698, betreffende Australië (Nova Hollandia). Hij schrijft daarin over planten en dieren, en geeft aan zijn Engelsche vrienden de nieuwste berichten dier nieuwe wereld. Zoo schetst hij de Eucalyptus-vegetatie en noemt de vluchtige olie — nu een belangrijk handelsartikel — die men uit dezen boom (of uit sandel?) kan stoken: »There was found many well-smelling trees, and out of their wood is to be drawn *Oil* smelling as a rose, but for the rest they are small and miserable trees.«

In dienzelfden brief wordt gewaagd van de ontdekking der zwarte zwanen. *Cygnus insignis*, de zwarte zwaan van Australië, heeft in bijzondere mate de belangstelling der natuurliefhebbers gewekt. Men vereenigde steeds met het begrip zwanedons dat van smettelooze blankheid, en de eerste geruchten betreffende zulk een rara avis als een zwarte zwaan werden dan ook niet geloofd, totdat de vogel zelve levend zich aan de wereld kwam vertoonen om te bewijzen dat de natuur in die verre gewesten zéér afwijkende is, en de geleerden noodig hadden op dit punt hun historia naturalis te herzien. Op 6 Jan. 1697 n.l. zag de Nederlandsche zeevaarder WILLEM DE VLAMING, toen in Zuidland reizende, die zwarte zwanen zwemmen aan den mond der rivier in West-Australië, door hem de »Zwanenrivier« gedoopt en nog zoo heetende (Swan river); twee van deze zwanen werden levend naar Batavia overgebracht.[1] Van dat alles kreeg WITSEN natuurlijk het

---

't eiland door eene nieuwe zeewering te behouden, en hij hielp krachtig mede er de rampen, toen door een geweldigen storm aangebracht, te herstellen.

1) De vondst is beschreven en afgebeeld in VALENTIJN's O. en N. Oost-Indië, Deel III II, blz. 68—71.

eerste bericht, en deze haastte zich het den secretaris der Royal Society Dr. M. LISTER over te brieven; men vindt het in de Phil. Transact. Dl. XX, blz. 361.

Veel talrijker nog zijn WITSEN's natuurhistorische aanteekeningen in den reeds genoemden Amsterdamschen brievenbundel, die o.a. de langjarige correspondentie bevat met zijn boezemvriend, den burgemeester en oud-hoogleeraar GIJSBERT KUIPER of CUPERUS [1] te Deventer, een man van groote geleerdheid, evenals WITSEN ten zeerste »historiegierigh«, en een liefhebber van alle natuur-merkwaardigheden,

1) GIJSBERT KUIPER of CUPERUS, geboren te Hemmen 14 September 1644 en overleden te Deventer 22 November 1716, stond in briefwisseling met tal van Europeesche vermaardheden. Van 1668 tot 1681 was hij hoogleeraar in de Grieksche en Latijnsche letterkunde, geschiedenis en oudheden aan het Athenaeum te Deventer, sedert 1675 ook burgemeester dier stad. Zijne vriendschap met W. dateert uit den tijd, toen beiden te 's Gravenhage in de Staten-Generaal zetelden, CUPERUS was n.l. gecommitteerde der provincie Overijssel. Hij telde onder de drie eerste eereleden der Fransche Akademie. Van zijn hand verschenen: Observationes 1670—1678; Harpocrates et Monumenta antiqua 1676; Apotheosis vel Consecratio Homeri 1683; Cimeliarchium vel Thesaurus nummorum 1710. Van zijne brieven zijn eenige uitgegeven door SCHELHORN in diens Amoenitates (1738), deels verschenen zij te Amsterdam in 1742: G. CUPER, Lettres de critique, d'histoire etc. écrites à divers savans de l'Europe; belangrijk is o.a. zijne briefwisseling met G. W. LEIBNITZ, 1702-1713. CUPERUS' talrijke nagelaten papieren bevinden zich deels in het Oudarchief van Deventer, meerendeels echter in het Rijksarchief en de Kon. Bibliotheek te 's Gravenhage: eene opsomming werd aangevangen in: P. BOSSCHA, Opgave en beschrijving van de handschriften nagelaten door G. CUPERUS (Dev. 1842). Dezelfde schreef ook »Oratio de Gisb. Cupero« (Dev. 1816). Zie verder A. J. VAN DER AA, Biogr. Woordenboek der Nederlanden III, 923. Het was CUPERUS, die in 1684 het rapport over N. Guinea enz. van RUMPHIUS ontving, dat eerst in het vorig jaar (1908) door de goede zorgen van den heer G. P. ROUFFAER volledig in druk verscheen; zie Tijdschr. Ned. Aardr. Gen. 1908, blz. 308-347 en ook het RUMPHIUS-Gedenkboek (1902), blz. 174. Dat WITSEN, die dit verslag, door RUMPHIUS aan zijn chef HURDT uitgebracht, eerst later en uit de tweede hand heeft ontvangen, den schrijver niet noemt ('t is de vraag of diens naam hem werd medegedeeld!) mag men hem m. i. niet kwalijk nemen, en evenmin, dat hij de daarin voorkomende handelsbijzonderheden, als eigendom der O.I.C., moest verzwijgen. Tot diezelfde geheimhouding was immers later ook Prof. BURMAN als uitgever van RUMPHIUS' Amboinsch Kruidboek verplicht.

»fraaiigheden«, zooals men toen zeide. Behalve de brieven van en aan CUPERUS bezit de Amsterdamsche bibliotheek er ook, gewisseld tusschen WITSEN en VAN LEEUWENHOEK, VAN RIEBEEK, DE VLAMING, VAN DER STEL, DE JAGER; voorts de door WITSEN ontvangen rapporten uit Batavia, Padang, Ceylon, Suriname, Curaçao, Jamaica, Smyrna, Tripoli enz. Met verbazing ontdekt men hier een verslag over de goudmijnen van Zuid-Afrika, over de bodemgesteldheid van Madagascar!

Het zou eene zeer bonte opsomming worden, indien ik u alles wilde noemen wat in de briefwisseling met CUPERUS zelven behandeld wordt. Zijn groot Tartaarsche werk, en zijn bewindhebberschap der Oost-Indische Compagnie, geven hem telkens aanleiding tot aardige mededeelingen. 't Is een zeldzaam genoegen nu na meer dan twee eeuwen die oude brieven van WITSEN en CUPERUS ter hand te nemen en te lezen, die innige gedachtenwisseling van twee hoogstaande mannen, uitmuntend in kennis en vroomheid; elkander als vrienden opvoedend in 't zuiver genot van wetenschap en beschouwing van de natuur. Naast hunne geleerde vertoogen verzuimen zij niet elkaar de kleine gebeurtenissen des dagelijkschen levens te verhalen; over en weer worden geschenken gestuurd (N. W. zorgt o.a. trouw voor »tea boy met witte punten«), boeken geleend of ter lezing aanbevolen, raad gegeven, enz. »Ik heb dezen brief geschreven onder het vrolijkwezen van eenige jonge vrienden, die een van mijne dochters, de bruid zijnde, waren komen vergezelschappen«, schrijft de bejaarde Burgemeester CUPERUS, en in een der allerlaatste brieven, die van Amsterdam naar Deventer gingen, niet meer bestemd voor CUPERUS, doch voor haar, die hem aan zijn sterfbed verzorgde, klaagt de oude WITSEN: »het hart perst mij van angst over de krankheid van hem, die ik altoos bemind heb als de appel van mijne oogen«.

Doch 't is niet noodig, over dat intieme deel der briefwisseling veel uit te weiden. Men gevoelt het haast als eene onbescheidenheid, wanneer men deze zorgvuldig toegevouwen brieven weder opent, en 't zand wegklopt er twee eeuwen geleden tot droging van den inkt opgestrooid. Mij bepalend tot eenige wetenschappelijke, en vooral koloniale zaken, noem ik als belangrijke documenten der Amsterdamsche WITSEN-bundels eene beschrijving van Ceylon door RIJKLOF VAN GOENS in 1675 aan WITSEN gestuurd, een rapport over Sumatra's westkust uit 1713, eene gekleurde kaart van 't nu nog steeds onbekende Ceram en de beschrijving der menschenetende Alfoeren op dat eiland, en der Papoea's op N. Guinea, eene verhandeling over de »melkzee« bij Amboina en de oorzaak van datnatuurverschijnsel, een brief over de vo-

gelnest-klippen aan Java's zuidkust; over den orang-oetan van Borneo;[1] over de witte negers (albino's), die »kakkerlakken« genoemd worden naar hun lichtschuwheid; over de Noach-schelpen der Molukken, over de Amerikaansche spinnekoppen, zoo groot omtrent als de palm van een hand (Mygale), over de levendbarende padden van Suriname, over de eilanden St. Paul en Amsterdam, over allerlei bijzonderheden van 't groote Zuidland, enzoovoort. Meent niet, dat dit een geschrijf was, waar weinig achter stak. Eén voorbeeld slechts: in deze briefwisseling vernemen wij hoe hij sedert 1696 bezig was de aandacht van een zijner Indische correspondenten, den lateren Gouv. Gen. VAN HOORN, te vestigen op de overbrenging der koffieplant naar Java. En wat leert de geschiedenis? Dat WITSEN inderdaad de »auctor intellectualis« geweest is der Indische koffiecultuur, die ons in 't verleden

1) »Zal ik ze apen of halve menschen noemen, weet ik niet; het zijn dan dieren die gevonden worden op Borneo, in de woestijnen of donkere bosschen; zij hebben bijkans de grootte van een mensch of kinderen oud 12—14 jaar omtrent; gaan op de achterste voeten als een mensch, de gedaante is den mensch gelijk, uitgezonderd dat zij gansch ruig zijn. Sommige zijn pikzwart, andere ros en geelachtig. Men zegt dat zij bijkans menschelijke zinnen hebben.« Brief van N. WITSEN, 1 Januari 1713.

2) Deze *Pipa's* maakten een der bijzonderheden uit van zijn naturaliën-kabinet, dat voorts prijkte met paradijsvogels, kameleons, vliegende draken, een armadillo of schubdier, en waartoe vooral behoorde een keur van conchyliën. Alleraardigst is 't hier volgend kijkje van CUPERUS in dat kabinet:

»Voulez-vous, Monsieur, que je vous entretienne à cette occasion d'une espèce de miracle de la Nature? Mons. WITSEN, bourguemaître à Amsterdam, a un cabinet de serpens et d'autres animaux qui sont venus des deux Indes, et qui se conservent dans des phioles pleines d'eau de vie ou de quelqu' autre liqueur. J'y ai vu de grands crapauds qui font leurs petits en grande quantité par le dos. Il y en a trois, on voyait les petits de l'un sortis à demi du dos, et les dos des autres étoient remplis de pustules, d'ou sortoient les petits quand on frappoit avec un petit baton au temps de leur terme, lorsque les mères étoient encore en vie. Une chose aussi extraordinaire plut tant au Czar de Moscovie, que Sa Majesté demanda la première phiole, dont Mons. WITSEN lui fit présent. Les curieux pourront s'excercer là-dessus, et rechercher comment une chose si merveilleuse peut arriver. Mr. WITSEN m'a promis de s'en informer de ses amis de Suriname, car ces crapauds viennent de là, et cet illustre magistrat doit les prier d'observer avec exactitude tout ce qui regarde la propagation de ces animaux vénimeux.«

Brief van CUPERUS aan den abt BIGNON, d. Deventer, 23 Nov. 1708.

als dwang-cultuur op Java millioenen heeft opgebracht, en, mits als vrije cultuur, dit in ruime mate ook in de toekomst zal kunnen doen. Hij was het, die half verzoekend, half bevelend, gezorgd heeft dat die kostbare Arabische struik via Suratte naar Batavia is overgeplant, en hij ook in den Amsterdamschen Hortus medicus gekweekt werd om, bij 't mogelijk mislukken der eerste pogingen, dáár voor den vervolge een voorraad van kiembaar zaad te winnen.[1] Van den Amsterdamschen tuin was N. W. ambtshalve »curator«; Prof. COMMELIN en BOERHAAVE beiden roemen in hunne geschriften ten zeerste de verdiensten, die N. W. zich voor de botanie in deze eerefunctie wist te verwerven.

WITSEN is het, die zijne medebewindhebbers der O. I. C., hoe weinig »curieus« naar naturaliën ze ook zijn mochten, weet over te halen tot eene wetenschappelijke expeditie naar Australië, en hij betaalt uit eigen beurs de twee schilders, die bij dien tocht te scheep besteld zijn om alles af te malen wat zij in »Nova Hollandia« zeldzaams zullen bejegenen. Evenzoo liet hij alle dieren van Kaapland met hun kleuren naar het leven afteekenen en zich bericht zenden aangaande hun eigenschappen.

WITSEN is het, die Czaar PETER weet te overtuigen van 't nut van natuuronderzoek (zóó zelfs, dat deze later uit eigen beweging een academie gaat stichten, en den botanicus J. C. BUXBAUM naar 't oosten van zijn rijk, naar Ingrië, zendt om daar planten te verzamelen en af te beelden), en die in 't algemeen op den gang der beschaving in 't uitgestrekte Czarenrijk een moreelen invloed uitoefent, grooter dan eenig ander tijdgenoot.

WITSEN is het, die zorgvuldig bijeengaart allerlei kostbaar studiemateriaal op 't gebied van oudheidkunde, geschiedenis, kunst en wetenschap. Wel geschiedde dit allereerst uit eigen liefhebberij en ter versiering zijner patriciër-woning, maar hij was toch steeds doende zijne boeken, penningen, naturaliën óók tot algemeen nut te laten

---

1) Van den Amsterdamschen hortus uit, is later ook Suriname met koffie voorzien. In 1714 voldeed N.W. aan het dringend verzoek van Koning LODEWIJK XIV, om ook den Parijschen *Jardin des Plantes* deelgenoot te maken van 't bezit der zoo gezochte koffieplant; via Parijs werd aldus de cultuur op het eiland Martinique gevestigd. Door WITSEN heeft ook Brazilië zijn nationalen rijkdom, de koffie, verkregen: de weg was Amsterdam—Paramaribo—Cayenne—Brazilië. Van het product is trouwens nu weer een groote weg: Brazilië—Rotterdam.

strekken; daaruit en op allerlei andere wijzen merken wij de vrijgevigheid van zijn Maecenaat.[1]

WITSEN is het, die CORNELIS DE BRUIJN schraagt in zijne reizen door de Levant en Turkestan tot Indië, die P. KOLBE helpt diens beschrijving van Kaap de Goede Hoop uit te geven, die J. TOLLIUS ondersteunt in diens oudheidkundige studiën, die IJSBRAND IDE's reis naar China in druk laat verschijnen, die H. NIEUHOF's Braziliaansche reis bevordert, die D. BOSBOOM van steenhouwersknecht ophelpt tot schilder, die het K. P. THUNBERG mogelijk maakt zijn botanischen tocht naar Japan te volbrengen[2], kortom, die telkens weder klaar staat om zijn gezag en zijn rijkdom in dienst der wetenschap te stellen, die blaakt van een nobel enthousiasme voor iedere uitbreiding van menschelijke kennis[3].

In de brieven van later leeftijd moge hij zich ietwat zwaartillend toonen, klagend vaak dat zijne goede plannen verijdeld werden door de onbekwaamheid en drankzucht der uitvoerders, en mokkend over den bekrompen mercantilen geest in Indië[4] en ook hier te lande, — toch leeft nog in den grijsaard voort het heilig vuur zijner jongelingsjaren en behoudt hij de ruimte van blik, die hem reeds in zijne jeugd kenmerkte, en die hem bij zijne gelukkige uitwendige levensomstandigheden gemaakt heeft tot den Maecenas van het edelst type[5].

---

1) De meeste Grieksche en Romeinsche voorwerpen, door N.W. bijeengebracht, zijn later na allerlei omzwervingen in de veilige haven van 's Rijksmuseum van Oudheden te Leiden beland.

2) Het is uit dankbaarheid daarvoor, dat THUNBERG eene Kaapsche plant met trossen van fraaie blauwe bloemen *Witsenia corymbosa* doopte; zij is afgebeeld in Curt. Mag. t. 895 en Smith Exot. t. 68. Het is eene Iridea, die vroeger vaker dan tegenwoordig in onze tuinen gekweekt werd, vooral de verscheidenheid met groote bloemen in een lange aar (*Witsenia major*).

3) Een opsomming der talrijke geschriften, aan N. W. opgedragen, vindt men in de voortreffelijke studie van Mr. BODEL NYENHUIS, hiervoren op blz. 139 genoemd.

4) Zoo in een brief aan CUPERUS in 1712: »Wat vraagt UEd. naar geleerde curieusheid van Indië. Neen, heer, het is alleen geld en geen wetenschap die onze luiden zoeken aldaar; 't geen is te beklagen«.

5) Een kostelijk erfstuk van WITSEN's wetenschappelijk Maecenaat is in 't bezit van Teyler's Stichting te Haarlem. Het is eene verzameling van uitmuntende *teekeningen van Javaansche planten*, op Java naar de natuur geteekend en gekleurd op last en op kosten van N. WITSEN, en in 1700 naar Europa gekomen. Zij bevat 232 platen, waarvan de herkomst volkomen vast staat: immers op 't eerste blad is deze in WITSEN's hand-

Dit is het, wat ik aangaande Burgemeester NICOLAAS WITSEN had mede te deelen; vooral wenschte ik te wijzen op zijne te weinig bekende werkzaamheid in 't belang der natuurwetenschap. Geve deze schets aanleiding tot nadere studie zijner boeken en brieven! Men zal het zich niet beklagen. Want zelfs al moge deze Maecenasfiguur der 17de eeuw nu eenigszins door den tijd geïdealiseerd zijn, degelijk blijkt WITSEN's arbeid in hooge mate, en hij staat toch niet zóó verre van ons, of wij kunnen dezen voortreffelijken landgenoot nog ten volle begrijpen en met belangstelling volgen in zijne edele zucht naar kennis, in zijne liefde tot natuuronderzoek.

De *Maecenatum caritas* van NICOLAAS WITSEN moge slechts voor enkele gunstelingen der fortuin navolgbaar zijn, niet het geld alleen heeft zijn leven zoo bijzonder schoon en rijk gemaakt, maar het is datgene geweest, wat naar des dichters woord »noch goud, noch zilver kan betalen«.

---

schrift vermeld. Zij zijn voorzien van de inlandsche namen. Later, in 1758, heeft de bekende Amsterdamsche hoogleeraar J. BURMAN er de toen geldende latijnsche benamingen bijgeschreven, met verwijzingen naar de werken van LINNAEUS, RUMPHIUS en VAN RHEEDE.

Het is niet de eerste maal, dat deze merkwaardige plaatverzameling in het *Album der Natuur* genoemd wordt: in den jaargang 1880, blz. 31, deelde D. LUBACH er hier reeds een en ander over mede; zie ook Archives du Musée Teyler I (1867), p. 140.

In den Catalogus van Teyler's Bibliotheek, Dl. I door Dr. C. EKAMA, leest men bij de vermelding van dit werk op blz. 440 de volgende ongeloofelijk slordige toelichting: NICOLAAS WITSEN, Plantae Javanicae, etc. *L'auteur avait été consul de la ville d' Amsterdam et tenait plus tard son domicile à Batavia, où il fit dessiner plusieurs plantes d'après nature.*

Meerendeels zijn de platen zeer goed gelijkend; twijfel blijft er alleen bij die, welke niet-bloeiend werden afgebeeld. Zij dragen niet den naam van den vervaardiger; blijkbaar zijn zij van meerdere kunstenaars afkomstig; sommige planten zijn zelfs tweemaal afgebeeld.

Interessant zijn de volksnamen (maleisch, balineesch; ook portugeesch) die op elke plaat vermeld staan, en die helpen kunnen de determinatie te vergemakkelijken. Immers die namen zijn onveranderlijk en betrouwbaar, terwijl de botanische namen vaak verouderd zijn en... onjuist. Zelden zag ik het goed recht van *inlandsche plantennamen* zoo zonneklaar bewezen als bij 't onderzoek dezer collectie-WITSEN.